

Una Popović

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr Zorana Đinđića 2, RS–21101 Novi Sad
unapopovic@ff.uns.ac.rs

Pojam atmosfere u novoj fenomenologiji Hermanna Schmitza

Sažetak

Ovaj rad posvećen je analizi pojma atmosfere u novoj fenomenologiji Hermanna Schmitza. Pojam atmosfere predstavlja jedan od središnjih Schmitzovih pojmova, a koristi ga da bi označio osnovne iskustva stvarnosti i osobnosti s obzirom na to kako se otkrivaju fenomenološkoj analizi. Pojam upućuje na konkretne fenomene atmosfere, ali također, svjedoči i o načinu na koji Schmitz razumije i preispituje samu fenomenologiju. Autor nastoji pojam atmosfere predstaviti prvenstveno iz druge naznačene perspektive, koristeći se pri tomu analizom strukture pojma i fenomena atmosfere, njihovim povezivanjem sa Schmitzovim pojmovima tijela i prostora te, napokon, usporedbom Schmitzovih analiza s tezama drugih fenomenologa. Analiza pokazuje da pojam atmosfere u Schmitzovoj fenomenologiji prvenstveno predstavlja teorijski poligon za utemeljenje samog fenomenološkog postupka.

Ključne riječi

Hermann Schmitz, nova fenomenologija, atmosfera, fenomen, emocija, prostor, tijelo

Pojam atmosfere jedan je od pojmova koji su zadobili istaknuto mjesto u fenomenološkim filozofijama druge polovine dvadesetog stoljeća. Autori poput Gernota Böhmea i Arnaulda Berleanta, koji na novi način nastoje promisliti odnos između čovjeka i njegove okoline, nerijetko se oslanjaju bilo na sam pojam atmosfere, bilo na horizont fenomenološkog mišljenja koji je njime zacrtan i otvoren. Pojam atmosfere kakav je još 1969. godine u fenomenologiju uveo Hermann Schmitz,¹ prema njegovom osobnom svjedočenju, pojam je koji na specifičan način povezuje subjektivno i objektivno – osjećanja i događaje u prirodi – te koji se pokazao kao izrazito upotrebljiv ne samo u filozofiji nego i u interdisciplinarnim okvirima. Istovremeno, u pitanju je pojam koji je bacio novo svjetlo na neke od tradicionalnih filozofskih problema.

Primjera radi, Böhmeova *estetika atmosfera* nesumnjivo predstavlja nov poduhvat u području estetike, između ostalog i zbog toga što u njene okvire ponovo vraća već zaboravljeni problem prirode, ali i uslijed činjenice da vezu estetskog iskustva i prirode tumači u suvremenim, čak ekološkim okvirima. S druge strane, Böhmeov projekt implicitno je, donekle i protiv njegove volje, obnova izvorne ideje estetike i primata estetskog iskustva. Slično stvari stoje i kada je riječ o Berleantu kod kojega, doduše, pojam atmosfere nema prominentno mjesto, ali su ipak njegova teorija *estetskog polja* i *estetike okoline* u

1

Usp. Hermann Schmitz, *Atmosphären*, Karl Alber Verlag, Freiburg, München 2014., str. 10.

konačnom otvorene horizontom izvorno postavljenim s obzirom na problem atmosfera.

Schmitzova teorija atmosfera po prvi je puta izložena 1969. godine u knjizi *Prostor osjećanja (Der Gefühlsraum)*. Ipak, u ovom ranom Schmitzovu djelu pojam *atmosfera* još uvijek nije bio središnji pojam: on predstavlja jednu od važnijih teorijskih potpora za teoriju emocija koja prevladava djelom, ali ipak sam nije dominantna tema. Daljnji život pojma atmosfere u Schmitzovoj misli prvenstveno je vezan za osnovne odrednice *Prostora osjećanja*, odnosno za pojam prostora i pojam osjećanja – njegova kasnija i razvijenija teorija atmosfera, kako ćemo u ovom radu nastojati pokazati, upravo je konstituirana uz pomoć ova dva Schmitzova pojma.

Međutim, pojam atmosfere u Schmitzovoj misli, čini se, ima i jednu osobitu ulogu: naime, ovaj pojam nije samo oznaka za jednu od dominantnih Schmitzovih tema, za jedan od fenomena koje naročito istražuje, nego je riječ o pojmu koji, povrh toga, ima i užu fenomenološku, odnosno metodu ulogu. Drugim riječima, pojam atmosfere jedan je od pojmova Schmitzove nove fenomenologije koji je otjelovljuju, a samim time i neposredno ukazuju na njenu osnovnu misaonu maniru i pripadno metodu postupanje. U redovima koji slijede, nastojat ćemo preciznije pokazati ovaj karakter Schmitzova pojma atmosfere.

Pojam atmosfere u kontekstu nove fenomenologije

Hermann Schmitz nastupa kao proponent *nove fenomenologije (Neue Phänomenologie)*, fenomenološke misli koja, s jedne strane, nastavlja tradiciju započetu s Edmundom Husserlom, ali, s druge strane, otvoreno tvrdi svoj radikalni otklon od nje.² Nova fenomenologija trebala bi ponuditi nov zamah fenomenološkoj školi i stupiti u interakciju s pitanjima i problemima kojima se odlikuju suvremena filozofska istraživanja u širem kontekstu. Ovo je, šire shvaćeno, fenomenologija u novom kontekstu, a njen zadatak je, riječima samog Schmitza, »osposobiti mišljenje za pojmovno zahvaćanje nevoljnog iskustva života«.³

Jedna je od osnovnih gesta nove fenomenologije, koje Schmitz zadržava s obzirom na osnovnu fenomenološku ideju, gesta okreta k onom obliku zahvaćanja stvarnosti koji uvijek i najprije zatičemo u susretu s njom.⁴ Drugim riječima, ovo je put koji je i Husserl naznačio proklamirajući moto fenomenologije – *k samim stvarima (zu den Sachen selbst)*. U Schmitzovu slučaju, doduše, ova krilatica mora se razumjeti nešto fleksibilnije jer njegov cilj, u punom smislu, nisu same stvari, nego ono *kako* njihovog zahvaćanja. Schmitz cilja na osnovnu danost svih fenomena, preciznije, na otkrivanje modusa te osnovne danosti, njenog karaktera. Iznova, u duhu »stare« fenomenologije, to znači otklon od mentalističkih ideja o načinu na koji subjekt stječe saznanje o sebi kao izvanjskom objektu, otklon od takozvanog subjekt–objekt jaza. Prema Schmitzu, način na koji nam je stvarnost otvorena i razumljiva ne podrazumijeva ovaj razmak, nego upravo bliskost i međusobnu upućenost spoznajnih polova subjekta i objekta. Schmitz čak govori o »otkrivanju subjektivnih činjenica« koje su »činjenice moje aktualne ili potencijalne afektivne pogođenosti, potencijalne u smislu da će me činjenica afektivno pogoditi ako ju uzmem k znanju«.⁵ Svakako, već i sam govor o subjektu i objektu ovdje unaprijed promašuje jer upućuje na tradiciju novovjekovne mentalističke misli – njihovo jedinstvo, dano samim zahvaćanjem fenomena, može se razložiti tek teorijski i za potrebe analize, a i tako samo uz veliki oprez, naime, da se

na umu zadrži činjenica da je riječ o jedinstvenom fenomenu kompleksne strukture.

Schmitzovo razumijevanje fenomena također je osobito:

»Fenomen je za nekoga u nekom vremenu sadržaj takav da dotični, usprkos svim mogućim varijacijama njegovog prijema, zapravo ne može poreći uvjerenost da se radi o činjenici, tako da mu on kao takvom mora pripisati važenje.«⁶

U jednom specifičnom smislu, dakle, fenomeni za Schmitza nisu same stvari jer on ne podrazumijeva mogućnost univerzalnog zahvaćanja njihove sućine, nego ih određuje s obzirom na konkretni akt zahvaćanja – *za nekoga, u nekom vremenu* – kojim je fenomen su-konstituiran. Kako vidimo, za Schmitza je fenomen u velikoj mjeri određen činjenicom da je u pitanju fenomen *za nekoga, u nekom vremenu*, odnosno da je na djelu uvijek konkretno kulturno i povijesno uvjetovano pred-razumijevanje koje unaprijed određuje zahvaćanje tog fenomena. U izvjesnom smislu, mogli bismo reći da Schmitz ovim naglašava subjektivni pol intencionalnog odnosa, ali niti na mentalistički način sličan Francu Brentanu, niti u Husserlovu duhu. Fenomeni su, tako, stvari s obzirom na način na kakav se one za nas pojavljuju, a one se za nas pojavljuju uvijek s obzirom na neki već usvojen okvir odnošenja spram stvarnosti i njenog razumijevanja. Međutim, za razliku od Martina Heideggera, koji jednako inzistira na ovom pred-razumijevanju zahvaćanja fenomena i koji posebno naglašava da ono, u izvjesnom smislu, ometa fenomenološki postupak, u pokušaju da se dođe do samo-pokazivanja fenomena Schmitz će ovako opisanu situaciju razumjeti kao konstitutivni dio same danosti fenomena te je kao takvu i prisvojiti. Drugim riječima, horizont na pozadini kojeg se fenomen pojavljuje za Schmitza je, kao i za druge fenomenologe, dan zajedno s njegovim pojavljivanjem. Međutim, analizu takvih okvira danosti fenomena on neće, poput Heideggera, voditi k nekom općem i posljednjem tlu smisla (bivstvovanje), nego će je sprovoditi *horizontalno* i pokušati ukazati na raznovrsnost i kompleksnost smisla koji je tim okvirima dan.⁷ Horizont pojavljivanja fenomena Schmitz će usvojiti upravo kao bitno inkorporiran u ono *kako* zahvaćanja i danosti fenomena, a to *kako* bit će predmet analize ne s obzirom na neki fundamentalni pra-fenomen, začahuren u danosti osnovnog fenomena kojim se bavimo, nego s obzirom na *ovdje i sada* njegovog zahvaćanja. Analiza strukture fenomena u tomu slučaju, dakle, ne ide k nekoj vertikalno orijentiranoj hijerarhiji utemeljivanja, nego je postavljena horizontalno, tako da se različite perspektive i aspekti fenomena uklapaju oko jedne osnovne točke – one koja je najprije i dana njegovim zahvaćanjem. Parafrazirajući Heideggera, mogli bismo reći da se struktura fenomena kod Schmitza postavlja tako da su svi njegovi aspekti međusobno jednako izvorni.

Između otklona od tradicionalnog razumijevanja subjekt–objekt jaza i novog razumijevanja fenomena i njegove strukture, Schmitz se naročito bavi problemima za koje smatra da su previđeni i van fokusa tradicije filozofije, a

2
Usp. Hermann Schmitz, *Was ist Neue Phänomenologie?*, Ingo Koch Verlag, Rostock 2003., str. 7–8. Za Schmitzovo neposredno razračunavanje s tradicijom fenomenologije vidi: Hermann Schmitz, *Husserl und Heidegger*, Bouvier Verlag, Bonn 1996.

3
Hermann Schmitz, *Atmosphären*, str. 30.

4
Usp. H. Schmitz, *Was ist Neue Phänomenologie?*, str. 9, 19.

5
Ibid., str. 15–16.

6
Ibid., str. 1.

7
Usp. *ibid.*, str. 3.

nedovoljno precizno fenomenološki obrađeni. Prije svega, radi se o tijelu: napuštanjem mentalističkih pozicija Schmitz odbija i konceptualni okvir spoznajnih moći, odnosno perspektivu unutar koje se veza duha i tijela pojavljuje tek s obzirom na rad čulnih organa, prepoznat u iskustvu kao niz konkretnih pojedinačnih čulnih opažaja.⁸ Za Schmitza, kao i za mnoge druge fenomenologe, ovakvo tretiranje tijela i svjesnog odnosa prema tijelu posve je reducirano: ono ili teorijski preoblikuje izvorni oblik danosti fenomena za tjelesno opažanje ili isključuje one oblike danosti koje ne može uklopiti u taj teorijski okvir. Ono što je dano za naše tijelo ne može se reducirati na čulnu percepciju jer tijelo zahvaća daleko raznovrsniji dijapazon danosti od čulnih predstava. Međutim, zadržati se na netradicionalnoj tezi da nije samo duša ta koja opaža, nego i tijelo, prema Schmitzu nije dovoljno: ovdje nije riječ o tome da tijelo preuzima ulogu novovjekovnog subjekta – duha – nego usvajanje pozicije tijela podrazumijeva sasvim drugačije razumijevanje načina na koji se odvija interakcija subjekta i objekta spoznaje, čak i u fenomenološkim okvirima.

U pogledu razračunavanja sa starom – početnom – idejom fenomenologije i okreta k takozvanoj novoj fenomenologiji, za Schmitza je presudna osobnost bio Maurice Merleau-Ponty. Razlog za to očigledan je – riječ je o prominentnom mjestu koje problem tijela ima za obojicu fenomenologa. Ipak, sudeći prema pojedinim tumačima, Schmitz je u ovom pogledu zakoračio dalje u odnosu na Merleau-Pontyja: Merleau-Pontyjev pojam *le corps* nedovoljno je diferenciran i teorijski obrađen u odnosu na Schmitzovo razlikovanje pojmove *der Leib* i *der Körper*; Schmitz se, tako, ispostavlja kao prvi mislilac koji je ponudio jasnu diferencijaciju ova dva fenomena.⁹

Usvajanje pozicije tijela pri tumačenju načina na koji se realizira proces spoznavanja i zahvaćanja smisla stvarnosti umnogome mijenja već usvojenu sliku intencionalnog odnosa koji leži u osnovi fenomenološkog mišljenja. Tijelo, naime, i za mentalističke pozicije predstavlja mjesto veze između subjekta spoznaje i izvanjsko materijalne stvarnosti; jer i samo materijalno, a opet osjetilno, tijelo u tomu je kontekstu *deus ex machina* veze unutrašnjeg i izvanjskog, spona koja je uvjet mogućnosti spoznaje o izvanjskom svijetu. Upravo tijelo kao takvu sponu usvaja i Schmitz, ali ga više ne tretira kao Descartesovu mašinu, materijalnu bazu na koju se duhovni proces spoznaje oslanja u ovoj ili onoj mjeri. Naprotiv, za Schmitza tijelo je *osjetilno tijelo*: njegov karakter spone i uvjeta mogućnosti spoznaje o izvanjskom svijetu ovime je u cijelosti zadržan, ali istovremeno je poreknuta radikalna razlika između ona dva pola koja ta spona spaja. Drugim riječima, tijelo je osjetilno, ali to ne znači da ono u interakciji s drugim tijelima proizvodi čulne predstave u duhu i tako osigurava aktivnost spoznajne moći opažanja, po sebi duhovnog karaktera. Umjesto toga, osjetilnost tijela postavljena je u samo tijelo, a način na koji tijelo »opaža«¹⁰ više nije obrazložen pozivanjem na teoriju spoznajnih moći.¹⁰

Osjetilno tijelo pojam je bitno fenomenološkog karaktera: on upućuje na čvrstu međusobnu povezanost onoga što osjeća i onoga što se osjeća. Pri tome, ova dva nova pola zahvaćanja stvarnosti posve se razlikuju od subjekta i objekta moderne misli jer osjetilno tijelo nije reducirano na čulne organe, a samim time ni ono što ono osjeća nije reducirano na čulne opažaje koje takvi organi izazivaju. U dvoznačnosti čulnog opažanja, koje za tradicionalnu filozofiju podrazumijeva i uže kognitivne čulne predstave i osobite afektivne reakcije subjekta, Schmitz će svoj fokus usmjeriti na afektivnost: otuda je primjerenije govoriti o osjetilnom tijelu, nego o tijelu koje opaža. Fenomenološki promatrano, tijelo nikada nije izolirano, nego je uvijek postavljeno u situaciju – u

okruženje, u okolinu – unutar koje tek i može figurirati kao osjetilno tijelo.¹¹ Drugim riječima, ono na što tijelo osjetilno reagira nisu naprosto druga tijela s kojima stupa u fizički (mehanicistički) kontakt, nego je to načelna njegova situiranost u okolinu u kojoj se nalazi.

Schmitzov pristup je holistički: tijelo ne može osjećati kada je izolirano i ne može osjećati samo sebe bez obzira na okolinu u kojoj se nalazi; ono reagira, prilagođava se, odupire se i slično, odnosno ono je uvijek unaprijed dinamički postavljeno u situaciju u kojoj se nalazi.¹² Istovremeno, dana situacija nikada nije jednom za svagda gotov i dovršen okvir unutar kojega se tijelo postavlja, kao što je to slučaj s novovjekovnim, posebno kartezijanskim, matematičkim razumijevanjem fizičke stvarnosti. Ukoliko ono izvanjsko nama – izvanjsko tijelu – uopće možemo zahvatiti i razumjeti, utoliko mi to možemo samo ako imamo u vidu ovu dinamiku: nama izvanjska stvarnost za nas nije dana izolirano od našeg zahvaćanja, nego je takvim zahvaćanjem, koje je kod Schmitza bitno usmjereno oko tijela, fundamentalno određena. Konačno, dinamika naglašena ovim fenomenološkim određenjem odnosa tijela i njegove okoline podrazumijeva i središnju odliku tijela, ključnu i za novovjekovno razumijevanje tijela – kretanje.¹³

Međutim, ovaj novi način odnosa prema tijelu Schmitz ne postavlja u neku apstraktnu teoriju tijela – svih tijela – koja bi onda odgovarala tradicionalnoj apstraktnoj, »objektivnoj« teoriji spoznaje, koja jednako važi za sve subjekte. Naprotiv, kada govori o tijelu, Schmitz uvijek poziva svog čitaoca na osobno i neposredno iskustvo njegove osobne tjelesnosti.¹⁴ Preciznije, Schmitz će govoriti o dvije načelne mogućnosti našeg osobnog držanja prema onome kako zatičemo vlastito tijelo: jedan je oličen u tradiciji filozofije, koja nadilazi okvire novovjekovlja i, prema Schmitzu, seže sve do antike, a drugi, za koji se on zalaže, zaobilazi ovo nasljeđe upravo podsjećanjem na činjenicu da naše vlastito tijelo nije nama ništa strano i udaljeno, nego blisko i neposredno – možda i odviše blisko.¹⁵

Način na koji nam se tijelo otkriva u ovom drugomu načinu zahvaćanja upravo je njegova afektivna, osjetilna strana i priroda: to je naše tijelo, tijelo koje osjećamo kao umorno, zdravo, puno energije, tijelo kojemu je hladno,

8

U pitanju je, naravno, sada već tradicionalno razlikovanje pojmova *der Körper* i *der Leib*. Pojam *Körper* pri tome podrazumijeva tijelo shvaćeno tradicionalno, kao fizičko, materijalno tijelo, razumljeno u duhu novovjekovne filozofije i pozitivnih nauka. Pojam *Leib* upotrebljava se da bi se naglasila razlika novog i starog odnosa prema tijelu. U ovom radu, za pojam *Leib* zadržat ćemo prijevod *tijelo*. Usp. Hermann Schmitz, *Der Leib*, Walter de Gruyter, Berlin, Boston 2011., str. 5.

9

Anna Blume, »Hermann Schmitz (1928–)«, u: Hans Reiner Sepp, Lester Embree (ur.), *Handbook of Phenomenological Aesthetics*, Springer, Dordrecht 2010., str. 307–311, str. 307. doi: https://doi.org/10.1007/978-90-481-2471-8_61.

10

Tako tijelo, a ne duša, postaje središnji aspekt osobnosti – subjektivnosti. Usp. Doris

Croome, *Gefühl und Erkenntnis*, Books on Demand, Norderstedt 2003., str. 169–170.

11

Usp. H. Schmitz, *Der Leib*, str. 9–10, 15–16.

12

Usp. *ibid.*, str. 19.

13

Usp. *ibid.*, str. 21.

14

Usp. Hermann Schmitz, »Emotions outside the box – the new phenomenology of feeling and corporeality«, preveli Rudolf Owen Müllan, Jan Slaby, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 10 (2/2011), str. 241–259, str. 248–249. doi: <https://doi.org/10.1007/s11097-011-9195-1>.

15

Usp. H. Schmitz, *Der Leib*, str. 1–2.

koje je gladno i slično. Nesumnjivo, ovo je prvi i izvorni način na koji nam je tijelo – naše tijelo ili bilo koje tijelo – prisutno. Za Schmitza, fenomenološka analiza mora početi s takvog mjesta i uvažavajući takav osnovni način danosti – upravo o tome je riječ kada Schmitz poziva na otkrivanje subjektivnih činjenica.¹⁶ Takva analiza sve će druge oblike razumijevanja tijela dodatno razotkriti kao teorijske konstrukte: na primjer, moderna filozofija tjelesnog kao ekstenzivnog, čvrstog, korpuskularnog i slično predstavlja upravo takav jedan teorijski konstrukt jer je ona izgrađena polazeći od iskustva tjelesnosti, ali zanemarujući njegove osnovne odlike u korist apstraktnijih i teorijski poželjnijih rezultata. Ovo je, dakle, i prva i osnovna danost koju nova fenomenologija mora preuzeti kao središnji predmet svojih analiza: ovako shvaćeno iskustvo tijela predstavlja upravo onaj traženi osnovni modus načina zahvaćanja svih fenomena uopće. Ukoliko se nova fenomenologija želi ponašati fenomenološki, onda utoliko ona mora, kao vlastiti uvjet mogućnosti, razotkriti i načelnu strukturu intencionalnosti koja se odvija s obzirom na osjetilno tijelo.

Upravo ovo, mjesto je na kojemu će Schmitz uvesti pojam atmosfere. Ovaj pojam, jednako kao i pojam osjetilnog tijela, ključni je pojam nove fenomenologije. Zapravo, dva naznačena pojma pripadaju jedan drugomu i određuju se međusobno u svojevrsnom konsteliranju. Grubo rečeno, pojam atmosfere odgovara tezi da ovako postavljeno zahvaćanje stvarnosti ne smjera ni na kakve konkretne objekte, ni na kakve čulne opažaje: kako smo vidjeli, i jedno i drugo predstavljaju naknadne konstrukte, izvedene upravo s obzirom na osnovni način danosti pripadan osjetilnom tijelu. Ono što osjetilno tijelo najprije zahvaća sam je njegov odnos prema okolini unutar koje se nalazi i kakvu nekako – mada ne nužno teorijski jasno – razumije; ovaj odnos smisla i razumijevanja, povratno, čini to da je i samo osjetilno tijelo za nas razumljivo i smisljeno iz tog odnosa i na osnovu njega. Pojam atmosfere trebao bi tu označavati upravo to: nov način držanja spram vlastitog tijela te nov način držanja spram (tijelu) izvanjske stvarnosti koja se otkriva u njegovom obzorju. Dodatno, međutim, pojam atmosfere ne označava jednostavno dva pola ove relacije, nego u prvom redu označava samu tu relaciju, kao konstitutivni odnos smisla unutar kojega tek relati mogu značiti nešto konkretnije.

Tako pojam atmosfere kod Schmitza ima veoma kompleksnu pojmovnu strukturu i karakter: označava jednom u smjeru osjetilnog tijela, drugi put u smjeru njegove okoline, a treći put u smjeru njihove konstitutivne veze. Dalje, on je fenomenološki pojam, što podrazumijeva i to da je na osobit način metodski iskovan: ovaj pojam, heideggerijanski rečeno, ne može se razumjeti sve dok se na sebe ne preuzme specifičan način misaonog držanja koji on otjelotvoruje i na osnovu kojega je i sam nastao. Schmitzov pojam atmosfere, očigledno, ne poklapa se s uobičajenim i svakodnevnim konotacijama i asocijacijama tog pojma, iako dijelom crpi iz njih.

Konačno, pojam atmosfere ima i osobitu dvostranost: kao fenomenološki pojam, on ukazuje na sam fenomen atmosfere, kako je za nas dan, ali istovremeno u Schmitzovoj misli on ima i uži metodski značaj. Naime, funkcija pojma atmosfere u Schmitzovoj filozofiji ne zadržava se na jednostavnom ukazivanju na jedan osobit fenomen, od ključnog značaja za način na koji je nova fenomenologija zamišljena, nego je uloga ovog pojma usmjerena i na načelne fenomenološke okvire zahvaćanja bilo kojeg fenomena. Drugim riječima, ovdje se istovremeno radi i o jednom osobitom fenomenu – fenomenu atmosfere, i o okviru koji, prema Schmitzu, određuje zahvaćanje svakog od fenomena. Pri tome, kako smo već naglasili, fenomen atmosfere ne treba razumjeti u heideggerijanskom duhu, kao neki hijerarhijski postavljen

temeljni fenomen, nego prije kao horizontalno situiranu žižu uklapanja različitih smjerova s obzirom na koje se konstituira smisao i s obzirom na čije uklapanje konkretna stvar za nas nekako važi. Shvaćen u ovom kontekstu, pojam atmosfere označava upravo ovo uklapanje perspektiva, čak i strukturu njihovog uklapanja; on nije nešto povrh i iza njih, nego ono što se najprije vidi s obzirom na njih i na osnovu čega se dalje može analizirati konstitucija smisla onog fenomenalno danog.

Imajući prethodno rečeno u vidu, dalju našu tematizaciju pojma atmosfere kod Schmitza vodit ćemo s ciljem da поближе predstavimo i pokažemo neke od osnovnih aspekata njegove konstitucije.

Pojam atmosfere između prostora i emocije

Analizi pojma atmosfere kod Schmitza pristupamo prateći njegove vlastite naznake. Naime, u uvodu knjige *Atmosfera* iz 2014. godine, Schmitz govori o pojmu atmosfere s obzirom na već uobičajenu upotrebu ovog pojma u zapadnoj civilizaciji. Prema Schmitzu, zapadna misao pojam atmosfere prepoznaje u dva međusobno odvojena područja: s jedne strane u području fizike – preciznije, meteorologije – a s druge strane u području psihologije – atmosfera koje se mogu opaziti kao duševna stanja.¹⁷ Ovakva upotreba pojma, na prvi pogled je jasno, počiva na usvojenom razlikovanju fizičkog i psihičkog, materijalnog i duhovnog, objektivnog i subjektivnog; tako se pojam atmosfere pojavljuje u oba područja, na dva različita i međusobno nesvodiva načina. Schmitz, svakako, načelno odstupa od takvih pozicija, te to čini i u slučaju pojma atmosfere: ukazivanje na ovakvu upotrebu pojma u zapadnoj tradiciji samo je naznaka onoga što treba napustiti i nadići.

Ipak, čini se da upravo ova dvostrukost pojma atmosfere može poslužiti za bolje razumijevanje Schmitzova projekta. Nesumnjivo je da će pojam atmosfere kod Schmitza biti postavljen tako da zaobilazi podjelu na polove subjekta i objekta te da ponudi novu perspektivu sagledavanja onog označenog pojmovima *subjekt* i *objekt*; Schmitz čak govori o novom određenju subjektivnosti.¹⁸ Ipak, pozicija od koje mi polazimo k ovakvom cilju unaprijed je određena usvojenim predrasudama – ona ne počinje kao *tabula rasa*. Drugačije rečeno, mogućnost integralnog zahvaćanja atmosfere *a la* Schmitz mogućnost je koju tek treba otvoriti, a njeno otvaranje u velikoj mjeri ostvareno je razračunavanjem s onim s čim se unaprijed kreće u istraživanje.

Imajući u vidu integralnost na koju Schmitz smjera s pojmom atmosfere, jasno je da za njega ni subjektivni ni objektivni pol razumijevanja ovog pojma nema po sebi primat i prioritet. Naprotiv, Schmitz bi balansiranom analizom htio s obje strane otvoriti pogled na isti fenomen, odnosno pokazati zajedničko tlo na kojemu počivaju obje naznačene tradicionalne upotrebe ovog pojma. Mogućnost za to on, međutim, može pronaći upravo u konotacijama njegove dvostruke upotrebe: naime, pojam atmosfere ne označava *neko nešto* ni u slučaju fizičkog, ni u slučaju psihološkog konteksta. Drugim riječima, ni u jednom od ovih slučajeva pojam atmosfere ne predstavlja ime za neko biće, za neki entitet, za nešto supstancijalno: takva karakteristika ovog pojma

16
Usp. H. Schmitz, *Was ist Neue Phänomenologie?*, str. 6.

18
Usp. *ibid.*, str. 10.

17
Usp. H. Schmitz, *Atmosphären*, str. 8.

jasnije je vidljiva u području psihološkog, nego fizičkog, ali jednako važi i za atmosferu u fizičkom smislu. Naime, kada govorimo o atmosferi u kontekstu psihološkog, ne mislimo ni na neko konkretno osjećanje, ni na neku konkretnu misao – prije mislimo na opći utisak, opći *način danosti* koji može obilježiti više mentalnih sadržaja. Slično tome, kada govorimo o atmosferi u kontekstu meteorologije, izvjesno smjeramo na nešto što postoji (u tom smislu na neko biće, a ne na nebiće), ali ne govorimo o nekom materijalnom objektu, ili makar o atmosferi ne govorimo na način na koji govorimo o biljkama, životinjama, mineralima, planinama i slično. Tako pojam atmosfere i u uobičajenom kontekstu zaobilazi klasični odnos označitelj–označeno, te se subjektivnoj ili objektivnoj sferi pripisuje tek sekundarno, s obzirom na već unaprijed postavljene teorijske okvire.

Izuzetak od ovako predstavljene slike tretiranja pojma atmosfere predstavlja razvoj njenog subjektivnog pola. O tome, ne slučajno, govori i sam Schmitz: on, naime, tvrdi da je upravo fenomen atmosfere, prema svom pounutrašnjenu, bio osnova za kovanje novovjekovnih pojmova zadovoljstva i nezadovoljstva u uže estetičkom smislu, odnosno da je, u krajnjoj liniji, fenomen atmosfere u osnovi modernog interesa za estetička pitanja i samog zasnivanja estetike kao discipline.¹⁹ Radi se o osobitom razvoju moderne filozofije, koja u svojem projektu mapiranja i ispitivanja domena subjektivnosti pod zastavom moći spoznaje i htijenja nailazi na tamno mjesto estetskog iskustva, koje nije u stanju objasniti pozivanjem na neku od ovih moći. Povodom toga, konačni rezultat osamnaestovjekovne filozofije bila je ideja o osobitom estetskom osjećanju zadovoljstva i nezadovoljstva na osnovu kojih subjektivno prosuđujemo o estetskim kvalitetama određenog objekta. Schmitzova je teza da moć osjećanja zadovoljstva/nezadovoljstva predstavlja iskrivljenu teorijsku artikulaciju izvornog zahvaćanja atmosfera. Naznaka koja vodi u smjeru estetike ne smije se zanemariti, posebno utoliko ukoliko imamo u vidu rad Gernota Böhmea.²⁰

Međutim, Schmitzov pojam atmosfere koji smjera na integralnost subjektivnog i objektivnog pola nije izveden bez obzira na njih. Naprotiv, on je postavljen tako da nudi novo sagledavanje starih perspektiva. Crpeći iz već naznačenih tradicionalnih okvira, Schmitz će tvrditi njihovo specifično preklapanje u oba smjera: jednom će govoriti o prostornosti osjećanja, a potom i o atmosferama kao pripadnim situaciji. Drugim riječima, Schmitz će atmosfere postaviti kao ono *između* subjekta i objekta: tako postavljene, atmosfere ukidaju njihovu međusobnu izoliranost i pretpostavljeni jaz između njih te stoga pojmovna određenja koja tradicionalno pripadaju jednom od ovih područja sada mogu biti primijenjena i na drugi od njih. U tom smislu, *prostornost osjećanja* predstavlja određenje kojim želi se ukinuti uži psihološki kontekst razmatranja atmosfera, njihovo pounutrenje, a čini se to napuštanjem horizonta vremena kao odredbenog za sferu unutrašnjosti i uvođenjem horizonta prostora tradicionalno pripadnog onom materijalnom i protežnom.²¹ Sada, dakle, imamo posla s atmosferama koje su prostorne, odnosno s novim razumijevanjem osjećanja koja svoje mjesto imaju negdje između subjekta i objekta.²² Slično tomu, vanjski prostor, okvir unutar kojega je situirano naše osjetilno tijelo, nije više hladni znanstveni prostor ekstenzije koji se adekvatno može izraziti jedino matematički, nego je to prostor koji nešto znači, koji *za nas* ima smisla. Ovaj smisao izvanjskog jednako je dan putem atmosfera, ali ne tako što bi interakcija našeg tijela s drugim tijelima izazvala čulne opažaje koji bi se dalje u subjektivnosti vezali za nekakva osjećanja, nego tako što *u prostoru vlada* određena atmosfera – naše osnovno zahvaćanje određenog prostora neodvojivo je od zahvaćanja njemu pripadne atmosfere.²³

Tako atmosfere kod Schmitza predstavljaju novo razumijevanje osjećanja, ali jednako i novo razumijevanje tjelesnog. Kako smo već vidjeli, pojam tijela u novoj fenomenologiji ima sasvim osobit karakter i ulogu: s obzirom na pojam atmosfere, kako smo ga ocrтали, jasno je da je osjetilno tijelo pogođeno atmosferom spolja – a ne iznutra. Istovremeno, to znači da osjećanja više nisu nešto što isključivo pripada subjektu i njegovoj unutrašnjosti; ona se ne rađaju unutra, nego nam pridolaze izvana i van naše volje, ona nas *spopadaju*.²⁴

Štoviše, ovakvo razumijevanje osjećanja/atmosfera zapravo preuzima model mišljenja koji je tradicionalno važio za čulne osjete: za razliku od afekata, za čulne osjete smatralo se da van naše volje pristupaju u našu svijest te je upravo manjak kontrole nad nastankom i porijeklom takvih mentalnih sadržaja često bila osnova za tvrditi da oni svjedoče nešto o vanjskoj stvarnosti i potiču od nje. Tako, recimo, argumentira René Descartes.²⁵ Umjesto čulnih opažaja, kod Schmitza sada emocije/atmosfera nastupaju kao ono što dolazi izvana i nad čim nemamo kontrolu; on će utoliko i pet osnovnih vidova čulnih opažaja – vid, sluh, dodir, ukus i miris – tretirati kao danosti iste vrste kao što su to strah, bol, glad, umor i slično.²⁶ Na taj način Schmitz nivelira tradicionalnu razliku kognitivno relevantnih čulnih opažaja, s jedne, te kognitivno zanemarljivih afektivnih i osjećajnih doživljaja, s druge strane: i jedna i druga grupa danosti pripadaju osjetilnom tijelu, koje ih osjeća kao sebi pripadne – ali ne nužno i kao zatvorene u svoje granice.²⁷ Dodatno, međutim, Schmitz na taj način otvara mogućnost da, u tradicionalnoj fenomenološkoj gesti, proglasi atmosfere/osjećanja za primarne i osnovne nosioce smisla – a time i kognitivnog sadržaja, tradicionalnim rječnikom iskazano.

Drugim riječima, ukoliko o stvarnosti imamo neku spoznaju, utoliko nam je ono moguće tek s obzirom na naš prvi i osnovni kontakt s njom koji se, pak, ostvaruje putem osjetilnog tijela. Ovaj prvi i osnovni zahvat stvarnosti, prema Schmitzu, dan je u obliku zahvaćanja atmosfera, a ne čulnih opažaja; utoliko povratno možemo reći da i osjećanja posjeduju kognitivni sadržaj, odnosno da ga ona posjeduju prije i više negoli razumijevanje izvorne danosti reducirane na osjete.²⁸ Tradicionalno shvaćeni osjeti, zapravo, i nisu osjeti: oni su niti izolirani od atmosfera putem kojih su dani, niti jedni od drugih. Oni su, kako smo i spomenuli, teorijski konstrukti nastali na osnovi osobitog mi-

19
Usp. *ibid.*, str. 9.

20
Usp. Gernot Böhme, »Atmosphäre als Grundbegriff einer neuen Ästhetik«, u: Thomas Friedrich, Jörg H. Gleiter (ur.), *Einführung und phänomenologische Reduktion. Grundlagentexte zu Architektur, Design und Kunst*, LIT Verlag, Berlin 2007., str. 288–289.

21
Usp. Damir Smiljanić, *Sinestetika. Skica patičke teorije saznanja*, Adresa, Novi Sad 2011., str. 177.

22
Usp. D. Croome, *Gefühl und Erkenntnis*, str. 184–185.

23
Schmitzov je primjer atmosfera crkve, vrta ili čak mjesta stanovanja. Usp. H. Schmitz, *Atmosphären*, str. 29.

24
Usp. D. Smiljanić, *Sinestetika*, str. 179.

25
Usp. René Descartes, *Meditacije o prvoj filozofiji*, preveo Franjo Zenko, Izvori i tokovi, Zagreb 1975., str. 211–214, 235–236.

26
Usp. H. Schmitz, *Atmosphären*, str. 16–17, 32.

27
Usp. *ibid.*, str. 16.

28
Usp. D. Smiljanić, *Sinestetika*, str. 177.

saonog držanja koje zanemaruje izvorni način danosti fenomena i unaprijed apstrahira do izoliranog zvuka, mirisa ili boje.

Značaj vezivanja atmosfera za tijelo očituje se i u Schmitzovoj tvrdnji da atmosfere najprije susrećemo upravo s tjelesnim osjećajima.²⁹ Na sličan način na koji je ukinuo razliku između opažaja i osjećaja, Schmitz iznova preko tjelesne osjetilnosti ukida i razliku unutrašnjeg i izvanjskog, čime se upravo osjetilno tijelo pokazuje kao odlučujući fokus u razmatranju atmosfera. Naime, Schmitz razlikuje ona tjelesna osjećanja koja se tiču nekog određenog dijela tijela, poput glavobolje, i ona koja se tiču tijela u cjelini – poput klime: ukoliko mi je hladno ili toplo, utoliko taj osjećaj imam s obzirom na cijelo svoje tijelo.³⁰ Tako vidimo da se i prethodno spomenuto fizičko značenje pojma atmosfere preoblikuje kroz ovu fenomenološku prizmu: subjektivno i objektivno, psihološko i fizičko, ujedinjeni su u osjetilnom tijelu, a eventualne razlike koje su ovi pojmovi markirali sada zadobivaju nova pojmovna određenja – u ovom konkretnom slučaju razlika je sprovedena prema modelu dio/cjelina tijela. U sličnom duhu Schmitz i određuje pojam atmosfere:

»Atmosfera je neko potpuno ili djelomično, ali u svakom slučaju obuhvatno zauzimanje nekog bespovršinskog prostora u okvirima onoga što se doživljava kao prisutno.«³¹

Kako možemo primijetiti, pojam atmosfere ovime je izričito određen kako pozivanjem na pojam prostora, tako i pozivanjem na pojam doživljaja; istovremeno su zahvaćeni i subjektivni i objektivni pol. Svakako, Schmitzov pojam bespovršinskog prostora odgovara upravo onoj vrsti prostornosti koju otvaraju osjetilno tijelo i atmosfere te je izravno suprotstavljen uobičajenom pojmu prostora kao matematički, odnosno geometrijski izrazivog i predstavljivog.³² Orijentacija u takvom prostoru jednako je moguća i bez oslanjanja na geometrijske predstave: jedno *k* i *od* onoga spram čega se nekako osjećamo jednako može uspostaviti prostorne odnose kao što je to slučaj i s novovjekovnim koordinatnim sistemom.³³

Međutim, kada je riječ o atmosferama osjećanja, Schmitz pravi blagu razliku u odnosu na osjetilnost tijela:

»Atmofere osjećanja u cijelosti ispunjavaju prostor doživljenog prisustva.«³⁴

U izvjesnomu smislu, one nemaju granica i ivica, one su totalne atmosfere – upravo one koje, za razliku od tradicije, preko načina na koji sam sebi prisutan upućuju na ono što nisam ja sam.

Prostor doživljenog prisustva, stoga, ovdje treba razumjeti na sljedeći način: činjenica da je riječ o *prisustvu* očigledno upućuje na to da sam ja sebi nekako dan, odnosno da je danost fenomena za mene istovremeno i danost mog navlastitog *biti tu*.³⁵ Sve dalje potencijalno ontološke konotacije pojma *prisustvo* Schmitz ovdje drži u zagrada. Vjerojatno računajući na njihovo zahvaćanje i podrazumijevanje, on ipak izbjegava dalje izvoditi bilo kakve konkretne ontološke tvrdnje. Čini se da je njegova namjera zadržati fokus na čistoj danosti/prisustvu fenomena. Iz istih razloga Schmitz govori i o *doživljenom* prisustvu jer ovdje nije riječ o naknadnoj konstataciji, nego o onome što je najprije i dano, kao fenomen. Doživljavanje tog prisustva treba naglasiti da nije riječ o nečemu prema čemu smo indiferentni, nego da je upravo riječ o nečemu što nas u najvećoj mjeri pogađa.

Konačno, ovakvo opojmljavanje danosti fenomena u istovremenoj su-danosti nas samih zaokruženo je uvođenjem pojma prostora. Ovime ne samo da se još jednom potire novovjekovna ideja subjektivnosti, nego se istovremeno posebno ističe karakter ove danosti i su-danosti – one su ekstenzivne, one se

rasprostiru. Drugim riječima, moje osnovno iskustvo mene samog ne samo da nije iskustvo izolirane subjektivnosti nego – kontra Descartesu – nije zamislivo van atributa protežnosti. Svakako, protežnost/prostor ovdje nisu shvaćeni novovjekovno, oni nisu odlike neke materijalnosti, nego predstavljaju oznaku za sam intencionalni odnos koji se uspostavlja polazeći od osjetilnog tijela. Budući odnos, ono *između* dva relata, za nas je on već unaprijed dat u prostornom kontekstu: ukoliko osjećamo tjelesno u užem smislu, ukoliko osjećamo hladnoću ili glad, utoliko mi to osjećamo *spram nečega* – makar to »nešto« i ne bilo neko konkretno određeno nešto, neki konkretan objekt ili entitet. U tomu smislu, osjećaj gladi može biti usmjeren s obzirom na »neko nešto«, na bilo koji konkretan objekt koji bi mogao zadovoljiti glad. Međutim, osjećaj hladnoće uglavnom je postavljen s obzirom na nekakve opće okolnosti, odnosno s obzirom na temperaturu prostora u kojemu se nalazimo; on nema neko svoje konkretno »nešto«. Iako u tomu slučaju ne postoji konkretan entitetski *intentum* osjećaja hladnoće, to ne znači da ovaj osjećaj nema intencionalnu usmjerenost – on je i dalje organiziran tako da mene postavlja *spram nečega* što nisam ja sam, ali što me određuje. Povratno, slično možemo reći i za osjećaj gladi: iako je jasno koji objekti u konkretnom mogu zadovoljiti glad, sam osjećaj gladi postavlja nas načelno prema okolini u kojoj se nalazimo – glad nikada nije »glad za sladoledom«, »glad za jabukom« i slično, nego samo glad. Kako smo vidjeli, upravo ovako organizira se Schmitzov bespovršinski prostor: geometrijsko i predstavno mišljenje nisu potrebni za orijentaciju u njemu.

Konačno, tek s obzirom na ovako postavljeno razumijevanje intencionalnosti i prostora, Schmitz može u užem smislu razložiti pojam atmosfere te govoriti o uže emotivnim atmosferama i o atmosferama kao konstitutivnim dijelovima situacije. Kako smo i prethodno naveli, ovo *između* – intencionalni odnos kao takav – ono je na što se najprije smjera pojmom atmosfere. Istovremeno, međutim, to je i ono što Schmitz artikulira pojmom prostora, van uobičajenog fenomenološkog pojmovnika. Zaključak koji očigledno proističe iz ovih razmatranja jest taj da između pojma atmosfere i pojma prostora kod Schmitza postoji važna i nužna veza: čini se da, grubo rečeno, pojam atmosfere označava ono *kako* intencionalnosti i *kako* danosti smisla, dok pojam prostora služi za preciznije razlaganje tako zahvaćenih fenomena na njihovu fenomenalnu strukturu. Pojmovi su, očigledno, komplementarni – oba upućuju na sam intencionalni odnos – no jednom se radi o, uvjetno rečeno, »semantičkoj«, a drugi put o »sintaktičkoj« strani njegove tematizacije; i to kako načelno, tako i u konkretnim slučajevima.

U tomu smislu, pojam atmosfere mogli bismo uzeti kao oznaku za činjenicu da osnovni zahvat stvarnosti/prisustva za nas posreduje određeni smisao, neko *kako* doživljajnog prisustva. Ovaj smisao, svakako, razlikovat će se od slučaja do slučaja i njegovo osnovno zahvaćanje ne podrazumijeva nikakvo određeno i artikulirano znanje, nego upravo svojevrsno neodređeno, a ipak konkretizirano *nekako jest*. Kako smo vidjeli, tek s obzirom na ovakvo zahvaćanje smisla,

29
Usp. H. Schmitz, *Atmosphären*, str. 18.

30
Usp. *ibid.*, str. 19, 23.

31
Ibid., str. 19; usp. i str. 30.

32
Usp. *ibid.*, str. 14–15.

33
Usp. *ibid.*, str. 24.

34
Ibid., str. 34.

35
Usp. H. Schmitz, »Emotions outside the box«, str. 250.

za Schmitza dalje može biti riječi o bilo kakvom profiliranju i uobličavanju razumijevanja stvarnosti, na primjer, prostora kao homogene cjeline otvorene atmosferom u prostor iz kojega se diferenciraju pojedini objekti, čija je danost jednako obojena atmosferom. S druge strane, u istomu okviru Schmitz pojam prostora koristi »sintaktički«, odnosno uz pomoć ovog pojma on ukazuje na pravce diferenciranja osnovnog smisla, danog atmosferom.

Potvrdu za ovo tumačenje možemo pronaći u već navedenim tezama. Naime, kada je bilo riječi o tjelesnoj osjetilnosti u užem smislu, razlikovali smo tjelesne osjećaje koji su lokalizirani na neki dio tijela, poput glavobolje, i one koji se rasprostiru na cjelinu tijela, poput hladnoće. Razlika između njih kod Schmitza, kako smo vidjeli, sistemski je postavljena i artikulirana u horizontu prostora: ona je postavljena *topološki*, s obzirom na to *gdje, odakle i dokle* se osjećanje postavlja. Kako je rečeno, ovi osjećaji intencionalno mogu zahvaćati i preko granica tijela, no jasno je da je to prije slučaj s hladnoćom negoli s glavoboljom.

Dodatno, kada je riječ o razlici između užih tjelesnih osjeta i emotivnih atmosfera, Schmitz govori o tomu da emotivne atmosfere zahvaćaju doživljeno prisustvo totalno – u potpunosti. Iako možemo naći slučajeve kada je ovakva emotivna atmosfera vezana za neko konkretno mjesto, intencionalno upućena na njega, prije su to izuzeci nego pravilo.³⁶ Principijalno, prostor emotivnih atmosfera razlikuje se bitno od prostora po modelu mjesta, on je nemjestni prostor: Schmitz naglašava da tendencija vezivanja emocije za neko mjesto predstavlja zapravo njeno postvarivanje i vezivanje za konkretan objekt (koji zauzima mjesto). No »osjećanja nisu stvari, nego polustvari«, tvrdi Schmitz.³⁷ S obzirom na tjelesnu osjetilnost u užem smislu, emotivne atmosfere objašnjene su pozivanjem na pojam prostora kojim se ide i korak dalje u odnosu na primjer s hladnoćom: ove atmosfere ne samo da zahvaćaju cijelo tijelo (a ne jedan njegov dio), ne samo da upućuju na ono što je van njegovih granica (a ne povratno na tijelo samo), nego ni ne mogu, a da ne upućuju na takav način. Drugim riječima, one su u pogledu prostornosti totalne: sve što je zahvaćeno prožeto je takvom atmosferom, na takav način da se smjer intencionalnosti pomiče – kada su osjećanja u pitanju, ona u neku ruku intendiraju nas.

Da bi bolje pojasnio ovu razliku, Schmitz naglašava način na koji nas, za razliku od drugih atmosfera, zahvaćaju osjećanja. Naime, da bismo bili u prilici postaviti se prema svojim osjećanjima, smatra Schmitz, najprije moramo dopustiti da nas ona pogode, da ih »prisvojimo kao vlastiti nagon« – riječ je o osobitoj slabosti u odnosu na osobna osjećanja.³⁸ Kako tvrdi Schmitz, ovo nije slučaj kada je riječ o atmosferama koje nisu osjećanja u ovom užemu smislu: u tomu slučaju može se uspostaviti uloga nezavisnog promatrača.³⁹ U tomu smislu, Schmitz čak govori o potpunom opredmećenju atmosfere u odnosu na onoga tko bi trebao osjećati: njegov je primjer atmosfera radosti i veselja koja u cijelosti vlada nekom svetkovinom i koju pojedinac može jasno osjetiti i detektirati čak i ako sam ne učestvuje u njoj – ako sam nije veseo.⁴⁰

Obrtanje smjera intencionalnosti ovdje, međutim, ne treba razumjeti kao uvođenje neke dodatne, više instance u Schmitzovu analizu: ovdje nema riječi o nekom hijerarhijskom ustrojavanju strukture fenomena, uslijed koje bi se na osnovu početne fenomenalne danosti analizom izdvojio neki temeljni fenomen. Schmitzova fenomenologija teži izbjeći takvu vertikalnu hijerarhiju: upravo zbog toga pojam prostora i ima ulogu kakvu smo prethodno predstavili jer je na osnovu toga strukturu fenomena moguće predstaviti horizontalno. Drugim riječima, obrtanje smjera intencionalnosti u slučaju emotivnih atmosfera treba samo naglasiti drugu stranu intencionalnog odnosa – ne onog koji intendira, nego ono intendirano, *intentum*. U pogledu atmosfere, oni su

su-konstitutivni, jednako izvorni i jednako određujući za intencionalni odnos tako da, u konačnici, pitanje na koji kraj odnosa stavljamo *intentio*, a na koji *intentum*, prestaje biti od odlučujućeg značaja.

Ovime se, naravno, Schmitz još jednom želi udaljiti od mentalističkih subjekt–objekt perspektiva, pa i od njihovih tragova u Husserlovoj misli. Ovdje se, očigledno, ne radi o svijesti, nego o osjetilnom tijelu: takvo tijelo određeno je svojom situiranošću jednako kao što je i njegova okolina određena njime. No ova su-određenost tijela i njegove okoline nije shvaćena objektivistički, čak ni ontološki, nego usko fenomenološki: radi se samo o horizontu danosti fenomena; i tijelo i okolina su *za nas* i istovremeno *jedno za drugo*. U tom smislu, analiza atmosfera koja se tiče tjelesne osjetilnosti u užem smislu i dalje zadržava nešto od gesti tradicije filozofije: iako neće atmosfere postaviti u nekakvu unutrašnjost duha, nego u tijelo, ona i dalje zadržava odnos ja–nija, odnosno atmosfere su u meni, a s obzirom na ono što ja nisam. Analiza emotivnih atmosfera ukida ili obrće tu razliku: atmosfere su prema meni, ja sam njima pogođen i da bih uopće mogao postaviti se prema njima bilo kako, najprije moram pristati na to da sam van svoje volje određen. Svakako, i ove su atmosfere za Schmitza tjelesnog karaktera, a ne duhovnog ili mentalnog karaktera. Ipak, način na koji nam se one pojavljuju kao fenomeni drugačije je usmjeren u odnosu na tjelesnu osjetilnost u užem smislu.

Na taj način Schmitz postiže, ili bar želi postići, konačni balans fenomenološkog razumijevanja samog fenomena. Ukoliko je svaki fenomen dan samo za nekoga, odnosno za neku intenciju – kao *intentum*, utoliko se težište fenomenološke filozofije, kao kod Husserla, pomjera k polu intencionalnog akta (svijesti). Ukoliko se, međutim, zapitamo nad osnovnim postavkama fenomenološkog učenja, utoliko sama danost fenomena mora izbiti u prvi plan – i to onaj njen aspekt koji ne zavisi od intencionalnog akta, samo njegovo pojavljivanje. Upravo ovo, čini se, Schmitz želi zahvatiti pojmom atmosfere: ne, dakle, naprosto fenomen kao neko *što* ili *k* intencionalne usmjerenosti, nego cjelokupan intencionalni odnos kao nadređen i intenciji i intentumu. Drugim riječima, njegov horizontalni pristup, kako smo ga nazvali, izgleda da smjera na to da činjenicu danosti vrati natrag u sam intencionalni odnos, odnosno da njenu otvorenost povratno usmjeri k onom *intentio*, ma gdje ono bilo situirano, i tako je zatvori. Smisao osnovnog zahvaćanja stvarnosti je, tako, ono što je uvijek već tu i što se fenomenološkom analizom – ili drugačijim misaonim držanjem – može konkretnije artikulirati, ali on je uvijek ono doživljeno u čemu sam i sam sebi prisutan; atmosfera. S druge strane, ovaj smisao konstituiran je upravo ovim konkretnijim smjerovima svoje danosti koje fenomenološka analiza može otkriti. Njihovo uklapanje ono je što ostvaruje cjelinu atmosfere, a njena analiza ne porađa fenomene koji upućuju preko i van nje.

Sličan potez prije Schmitza sproveo je Heidegger, doduše u okviru sasvim drugačije postavljenog projekta. Jednako zaobilazeći reziduume mentalizma, Heidegger čini odlučujuće korake u pogledu fleksibilnosti *intentio–intentum* strukture i uvodi bivstvovanje kao takvo kao ono *odakle i kuda* intendiranosti. Heideggerova fenomenologija, međutim, vođena je u smjeru jedne ontologi-

36
Usp. D. Croome, *Gefühl und Erkenntnis*, str. 205.

37
H. Schmitz, *Atmosphären*, str. 39.

38
Ibid., str. 37.

39
Usp. ibid., str. 38; H. Schmitz, »Emotions outside the box«, str. 254.

40
Usp. H. Schmitz, *Atmosphären*, str. 35.

je, što kod Schmitza nije slučaj. Čak i zanemarujući načelne razlike između njihovih projekta, manira razumijevanja i sprovođenja fenomenološkog postupka kod Schmitza je imanentno, ali ne manje direktno postavljena protiv Heideggera. Rezultat je, grubo rečeno, primat pojma prostora, a ne vremena⁴¹ – a u konačnici, i pokušaj da se fenomenološkim sredstvima osvijetli sam fenomenološki postupak koji je još od Husserla bremenit pojmovnikom prostornih konotacija (horizont, granica, struktura i slično).

Pojam atmosfere i tradicija fenomenologije

Iako Schmitz, kako smo vidjeli, tvrdi da pojam atmosfere osobno on uvodi u fenomenološku misao, njegovoj tvrdnji treba pokloniti povjerenje samo u određenoj mjeri. Naime, ukoliko se i složimo s tim da ovaj pojam postaje prominentan sa Schmitzovim učenjem i s obzirom na njega, utoliko to ipak ne znači da ideje koje on označava nisu prisutne i kod drugih mislilaca. Porijeklo pojma atmosfere u fenomenološkom kontekstu možemo, stoga, tražiti prateći njemu komplementaran i srodan pojam ugođaja (*Stimmung*).

Pojam ugođaja pojam je koji, slično pojmu atmosfere, bitno mijenja tradicionalno razumijevanje emocija u maniri koja ukida subjekt–objekt jaz. U Heideggerovoj misli ova tematika javlja se u ranim radovima, s egzistencijalom bačenosti (*Geworfenheit*), s obzirom na koji konstatiramo svoje »da jesmo« – ali i to »kako nekomu jest«. ⁴² ovo je kontekst unutar kojega se u Heideggerovoj filozofiji pojavljuju emocije, raspoloženja i njihov ontološki uvjet, čuvstvovanje (*Befindlichkeit*). Pojam ugođaja odlikuje razradu ovih tema u kasnoj Heideggerovoj misli, a on ga određuje na sljedeći način:

»Takva vrsta raspoloženja, u kojem nama 'jest' tako i tako i koje nas potpuno prožima, dopušta nam naći se usred bivstvujućeg u cjelini. Naše duševno stanje ne samo da na razne načine raskriva bivstvujuće u cjelini nego je i to raskrivanje (...) osnovno događanje našeg tu-bivstvovanja.«⁴³

U sličnom duhu pojam ugođaja ističe i Otto F. Bollnow. Bollnow čak razlikuje emocije i ugođaje, naglašavajući da su ugođaji predmetno neodređeni i da nam dolaze izvana, van naše volje i povrh nas.⁴⁴ U istoj maniri govori o neposrednoj pogođenosti i zahvaćanju ugođaja, koja se prenosi i na nama izvanjski *intentum* koji ugođaj otvara. Pri tome, pomiču se granice vlastitosti.⁴⁵ Takvo pomicanje i u slučaju Bollnowa znači ukidanje jaza između duha i tijela, odnosno uspostavljanje jedinstva vlastitosti i jedinstva danosti vlastitosti sa svijetom u kojemu se ono nalazi.⁴⁶ Konačno, i Bollnow inzistira na tome da su emocije naknadno oformljene s obzirom na ugođaje, koji su najprije i unaprijed dani.⁴⁷

Vidjet se može da su oba navedena primjera slični Schmitzovu tretiranju atmosfera u pogledu njegovog osnovnog zamašnjaka – fenomenološkog zaobilaznja mentalističke paradigme, otvaranja mogućnosti drugačijeg obrazloženja osnovnog načina zahvaćanja fenomena nesvodivog na uže kognitivne postavke, te konstatacije da je upravo ta osnovna danost ono iz čega izrasta bilo koje naše konkretnije i diferenciranije poimanje stvarnosti i nas samih. Sličnost se, međutim, proteže i preko ovog temeljnog konteksta ukidanja subjekt–objekt jaza, upravo k smjeru koji smo i mi u radu naglašavali – k metodskoj ulozi pojmova ugođaja i atmosfere u pogledu razumijevanja samog fenomenološkog postupka.

Kada je riječ o Bollnowu, on, slično Schmitzu, ugođaje predstavlja kao osnovni modus danosti svih fenomena za nas.⁴⁸ Isto važi i za Heideggera; struktura čuvstvovanja veoma je slična strukturi atmosfere – riječ je o nečemu što una-

prijed i uvijek određuje način na koji zahvaćamo konkretne fenomene, jednako kao i vlastito postojanje i prisustvo. Za Heideggera, kao i za Schmitza, ne postoji neko zahvaćanje stvarnosti koje ne bi bilo raspoloženo/prožeto atmosferom,⁴⁹ a teorije spoznaje koje zanemaruju ovakve uvjete zahvaćanja stvarnosti promašuju – one su naprosto reduktivne. Ovo, međutim, potvrđuje da je riječ o okvirima koji ne pripadaju određenoj regiji fenomena, nego svjedoče o fenomenima uopće: pojam ugođaja, jednako kao i pojam atmosfere, osvjetljava i načelne uvjete sprovođenja fenomenološkog postupka.

Razlike pozicija trojice navedenih mislilaca, naravno, jednako su uočljive kao i njihove sličnosti. Heidegger će, za razliku od Schmitza, cjelokupan svoj projekt postaviti u smjeru raskrivanja fenomena bivstvovanja samog, kao posljednjeg horizonta smisla – posljednjeg fenomenalnog uvjeta mogućnosti. U tim okvirima, međutim, pojam ugođaja ima odlučujuću ulogu: već u ranim radovima pojam čuvstvovanja vezan je za faktičnost i bačenost, a upućuje na njihovo *odakle* i *kuda*, odnosno na bivstvovanje samo kao posljednji horizont danosti.⁵⁰ U kasnim radovima to je još naglašenije jer se tematizacija ovog problema dodatno izmješta iz emotivnog i subjektivističkog konteksta; ugođaj se, tako, *tiče* tubivstvovanja, ali *odnosi se* na cjelinu bivstvujućeg – on se ne odnosi na *neko nešto*. Posrednička uloga ovog pojma u pogledu zahvaćanja okvira svakog mogućeg zahvaćanja fenomena naročito je vidljiva u Heideggerovim analizama fenomena strepnje.⁵¹

Za razliku od Heideggera, a slično Schmitzu, Bollnow ne ulazi u ontološke ili egzistencijalne analize, iako se često poziva i oslanja na Heideggera. Njegov interes više je usmjeren antropološki te se analiza ugođaja – iznova slično Schmitzu – usmjerava više na fenomenalni horizont koji je njihovom tematizacijom otvoren.⁵² Pri tome, naročitu pažnju Bollnow posvećuje odnosu ugođaj–svijet i izvanjštenju ugođaja, međusobnom odnosu različitih ugođaja, ali i ugođajnoj uvjetovanosti teorijskih pozicija, običajnosti, karaktera i morala. U odnosu na Schmitza, ova pozicija razlikuje se postupkom koji ugođaj uzima kao središnji operativni pojam. Kako smo vidjeli, kod Schmitza tu ulogu ima pojam prostora, dok je pojam atmosfere postavljen kao ono za šta se analizom želimo izboriti. U tomu smislu, pojam atmosfere kod Schmitza ima položaj sličan pojmu bivstvovanja samog kod Heideggera; ipak, za razliku od Heideggera, Schmitz neće govoriti o ontološkoj i egzistencijalnoj strukturi tubivstvovanja, nego o

41

Usp. Hermann Schmitz, »Zeit und Licht zwischen Heidegger und Einstein«, u: Gernot Böhme, Reinhard Olschanski (ur.), *Licht und Zeit*, Wilhelm Fink Verlag, München 2004., str. 25–37, 26–27.

42

Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme*, preveo Hrvoje Šarinić, Naprijed, Zagreb 1988., str. 153.

43

Martin Hajdeger [Martin Heidegger], »Šta je metafizika«, u: *Putni znakovi*, preveo Božidar Zec, Plato, Beograd 2003., str. 102.

44

Usp. Otto F. Bollnow, *Das Wesen der Stimmungen*, Köhnehauser & Neumann, Würzburg 2009., str. 23.

45

Usp. *ibid.*, str. 26, 27.

46

Usp. *ibid.*, str. 28.

47

Usp. *ibid.*, str. 24.

48

Usp. *ibid.*, str. 21.

49

Usp. M. Heidegger, *Bitak i vrijeme*, str. 162.

50

Usp. *ibid.*, str. 154.

51

Usp. M. Hajdeger [M. Heidegger], »Šta je metafizika?«, str. 103–104.

52

Usp. O. F. Bollnow, *Das Wesen der Stimmungen*, str. 41.

osjetilnom tijelu. Samim time, uvjet mogućnosti danosti fenomena ili emocija Schmitz neće postaviti u neku egzistencijalnu ili ontološku strukturu, poput čuvstvovanja, nego će je zadržati na horizontalnom nivou konstitucije danosti fenomena; Schmitz će na mjesto čuvstvovanja postaviti atmosfere.

Konačno, ukoliko želimo izvesti jednu zajedničku crtu za sva tri mislioca, možemo zaključiti da je u sva tri slučaja pojam atmosfere, odnosno ugođaja, najuže vezan za ono što Heidegger naziva *faktičnošću* – činjenicu da je stvarnost za nas unaprijed dana u nekakvom smislu, da je uvijek unaprijed razumijemo. Ova činjenica od odlučujućeg je značaja za fenomenologiju jer je komplementarna fenomenološkoj postavci da su fenomeni unaprijed dani i da kao dani nekako od sebe otvaraju mogućnost razumijevanja. Kao što smo i prethodno naglašavali, ovaj aspekt fenomenološkog učenja postat će zaseban problem za pojedine fenomenologe, a trojica navedenih nesumnjivo su predstavnici takvog mišljenja. U većoj mjeri nego za Husserla, za njih je od odlučujućeg značaja upravo neposrednost danosti fenomena, odnosno njihova ukorijenjenost u ono što bi Wilhelm Dilthey – na čijem tragu djeluju i Heidegger i Bollnow – nazvao *životom*. Čini se da prominentno mjesto koje pojmovi ugođaja i atmosfere zauzimaju u ovim fenomenološkim filozofijama predstavlja posljedicu upravo ovakvog, manje ili više radikalno sprovedenog udaljavanja od Husserla; oni smjeraju upravo na teorijsku obradu faktičnosti kao uvjeta mogućnosti smisla onog odnosa prema stvarnosti.

Schmitzova pozicija u ovom kontekstu određena je, kako smo vidjeli, odabirom tijela kao središnje teme i usvajanjem pojma prostora kao središnjeg operativnog pojma njegove nove fenomenologije. Schmitz niti polazi od atmosfera/ ugođaja, niti njihovom analizom gradi svoje pozicije (kao Bollnow); jednako, on se opire heideggerijanskoj strukturi fenomena zbog njene tradicionalne temelj–utemeljeno matrice. Nova fenomenologija, koju on želi ponuditi, doslovno je fiksirana za *ovdje-sada-fenomen* i pokušava ponuditi načelnu orijentaciju spram takvog razumijevanja fenomena. U tom projektu pojam atmosfere, kako smo vidjeli, ima naglašenu ulogu te stoga možemo zaključiti da je njegov smisao neraskidivo vezan za ideju nove fenomenologije kao takvu. Napokon, shodno tome, atmosfera – bilo kao konkretan fenomen, bilo kao metodski pojam – može poslužiti kao prohod Schmitzovom filozofijom u cjelini.

Una Popović

The Concept of Atmosphere in Hermann Schmitz's New Phenomenology

Abstract

This paper will discuss the concept of atmosphere in the new phenomenology of Hermann Schmitz. It is one of Schmitz's central concepts, and it is used to indicate the basis of experience of reality and the self, with respect to how they are revealed to the phenomenological analysis. This concept, therefore, refers to the concrete phenomena of atmosphere, but it also testifies to the way in which Schmitz understands and questions the phenomenology as such. The paper aims to present the concept of atmosphere primarily in the view of second indicated perspective, by the analysis of the structure of the concept and the phenomenon of atmosphere, by associating them with the Schmitz's notions of body and space, and, finally, by comparing Schmitz's analysis to the positions of other phenomenologists. The analysis shows that the concept of atmosphere in Schmitz's phenomenology is primarily a theoretical ground for the foundation of phenomenological process itself.

Key words

Hermann Schmitz, new phenomenology, atmospheres, phenomenon, emotion, space, body